

مطالعه چالش‌های صادرات آبزیان دریایی و فراورده‌های شیلاتی با استفاده از ماتریس نقاط قوت، ضعف، فرصت‌ها و تهدیدها

سید محمدرضا غالبی^{۱*}، مجتبی عباسپور^۲، نیما شیرینی^۳

۱، ۲. گروه مدیریت بازرگانی دریایی، دانشکده مدیریت و اقتصاد دریا، دانشگاه علوم و فنون دریایی خرمشهر، خرمشهر، ایران

۳. پژوهشکده اکولوژی خلیج فارس و دریای عمان، موسسه تحقیقات علوم شیلاتی کشور، بندرعباس، ایران

* مسئول مکاتبات: mahanmahan771@gmail.com

چکیده

صادرات آبزیان دریایی یکی از بخش‌های مهم و رو به رشد در اقتصاد جهانی است که به عنوان منبعی پایدار برای تأمین پروتئین، ایجاد اشتغال و افزایش درآمدهای ارزی برای بسیاری از کشورها اهمیت ویژه‌ای دارد. این مقاله به بررسی چالش‌های مختلف صادرات آبزیان دریایی از جمله مشکلات دامپزشکی، شیلات، گمرک، و محیط زیست پرداخته و راهکارهای ممکن برای حل این مشکلات را ارائه می‌دهد. بدین منظور، از تحلیل SWOT برای شناسایی نقاط قوت، ضعف‌ها، فرصت‌ها و تهدیدهای این صنعت استفاده شد. نتایج نشان داد که صنعت آبزیان ایران با برخورداری از منابع دریایی غنی و سابقه طولانی در پرورش و صید، از مزیت رقابتی قابل توجهی در بازارهای جهانی برخوردار است، به ویژه با وجود رشد مستمر تقاضا برای محصولات دریایی. با این حال، هزینه‌های بالای تولید، چالش‌های کیفی و استانداردسازی و پیچیدگی‌های مقررات تجاری، چالش‌های اساسی این صنعت محسوب می‌شوند. از طرفی، توسعه فناوری‌های نوین فرآوری و بسته‌بندی و حمایت‌های دولتی، فرصت‌های ارزشمندی برای ارتقای جایگاه ایران در بازارهای بین‌المللی ایجاد کرده‌اند. اما نباید از رقابت فشرده جهانی، نوسانات قوانین تجاری و مخاطرات زیست‌محیطی مانند تغییرات اقلیمی و کاهش ذخایر دریایی غافل بود که می‌توانند رشد این صنعت را تحت تأثیر قرار دهند. در این شرایط، تمرکز بر بهبود کیفیت محصولات، بهینه‌سازی هزینه‌ها و توسعه روابط تجاری بین‌المللی، راهکارهای کلیدی برای تقویت پایدار این صنعت است.

واژگان کلیدی: صادرات آبزیان، تحلیل SWOT، فراورده‌های شیلاتی، توسعه پایدار، رقابت جهانی.

مقدمه

براساس گزارش سازمان خواربار و کشاورزی ملل متحد (FAO) در سال ۲۰۲۰ حجم کل صادرات آبزیان دریایی به حدود ۷۰ میلیون تن رسید. کشورهای آسیایی مانند چین، ویتنام و هند به عنوان بزرگترین صادرکنندگان آبزیان دریایی شناخته می‌شوند. بر اساس داده‌های اخیر، چین با صادرات ۱۴٫۵ میلیون تنی به ارزش ۲۰/۸ میلیارد دلار، جایگاه نخست را در بازار جهانی آبزیان به خود اختصاص داده است. ویتنام با حجم ۷/۲ میلیون تن و ارزش ۸/۹ میلیارد دلار در رتبه دوم قرار دارد، در حالی که هند با ۶/۸ میلیون تن صادرات و درآمد ۶/۳ میلیارد دلاری، سومین کشور برتر این حوزه محسوب می‌شود. نروژ و ایالات متحده در جایگاه‌های بعدی قرار می‌گیرند. این آمار گویای تفاوت‌های کلیدی در استراتژی‌های صادراتی کشورهاست؛ برخی مانند چین و ویتنام بر حجم بالای تولید تکیه دارند، در حالی که کشورهایی مثل نروژ با کیفیت و ارزش افزوده بالاتر به رقابت می‌پردازند (Food and Agriculture Organization, 2020).

براساس گزارش‌های وزارت جهاد کشاورزی، صنعت آبزیان ایران روندی رو به رشد را در بازه زمانی ۲۰۱۸ تا ۲۰۲۲ تجربه کرده است. در سال ۲۰۱۸، صادرات آبزیان با حجم ۱۲۰ هزار تن و ارزش ۲۴۰ میلیون دلار ثبت شد. این آمار در سال ۲۰۱۹ به ۱۳۵ هزار تن با ارزش ۲۷۰ میلیون دلار افزایش یافت. روند صعودی در سال ۲۰۲۰ به ۱۵۰ هزار تن صادرات به ارزش ۳۰۰ میلیون دلار ادامه پیدا کرد. در سال ۲۰۲۱ نیز

شاهد رشد قابل توجهی به ۱۶۵ هزار تن با ارزش ۳۳۰ میلیون دلار بودیم. این روند مثبت در سال ۲۰۲۲ با رسیدن به ۱۸۰ هزار تن صادرات و ۳۶۰ میلیون دلار ارزش صادراتی به اوج خود رسید (Iran Fisheries Organization, 2023). این آمار نشان‌دهنده رشد ۵۰ درصدی حجمی و ۵۰ درصدی ارزشی صادرات آبزیان ایران طی پنج سال مورد بررسی است که میانگین رشد سالانه حدود ۱۰ درصد را نشان می‌دهد. چنین رشدی حاکی از پتانسیل بالای این صنعت در ایران است، هرچند هنوز فاصله قابل توجهی با کشورهای پیشرو مانند چین، ویتنام و نروژ وجود دارد. این رشد مستمر می‌تواند با سرمایه‌گذاری بیشتر در فناوری‌های فرآوری، بهبود استانداردهای کیفی و توسعه بازارهای صادراتی جدید، شتاب بیشتری بگیرد (Khoshnoodifar et al., 2019).

آبزیان دریایی، شامل ماهیان، سخت‌پوستان و نرم‌تنان، به عنوان یکی از منابع غذایی مهم در سطح جهان شناخته می‌شوند. صنعت آبرزی پروری و صید آبزیان به دلیل افزایش تقاضای جهانی برای محصولات دریایی به سرعت در حال رشد است (Shiry et al., 2024). با این حال، چالش‌های متعددی در مسیر صادرات آبزیان دریایی وجود دارد که نیازمند توجه و مدیریت صحیح است. این مقاله به بررسی جوانب مختلف این چالش‌ها و ارائه راهکارهای عملی برای غلبه بر آنها می‌پردازد.

مواد و روش‌ها

این پژوهش با بهره‌گیری از یک روش‌شناسی دو مرحله‌ای طراحی شده است تا به‌طور جامع به بررسی چالش‌های صادرات آبزیان بپردازد. در مرحله اول، با استفاده از روش کیفی مصاحبه عمیق نیمه‌ساختاریافته، با گروهی از خبرگان (به تعداد ۱۵ نفر) شامل اساتید دانشگاهی متخصص در حوزه بازرگانی دریایی، فعالان باتجربه صنعت صادرات آبزیان و تولیدکنندگان پیشرو محصولات شیلاتی (به‌ویژه میگو) مصاحبه شد. این مصاحبه‌ها با هدف شناسایی عمیق و همه‌جانبه چالش‌های پیشروی صنعت انجام گرفت و تا رسیدن به نقطه اشباع نظری ادامه یافت. پس از استخراج اولیه چالش‌ها، در مرحله دوم از مشارکت کنندگان خواسته شد تا در یک فرآیند تحلیل ساختاریافته شرکت کنند. در این مرحله، چالش‌های شناسایی‌شده در قالب ماتریس SWOT مورد ارزیابی قرار گرفتند. شرکت کنندگان به صورت گروهی و با استفاده از تکنیک‌های طوفان فکری و دلفی، هر یک از عوامل شناسایی‌شده را در چهارچوب نقاط قوت، ضعف، فرصت‌ها و تهدیدها دسته‌بندی و تحلیل کردند. این فرآیند با هدف کاهش سوگیریهای فردی و رسیدن به اجماع نظری انجام شد. نتایج حاصل از این دو مرحله، پس از تلفیق و تحلیل محتوای نظام‌مند، منجر به شناسایی الگوهای کلیدی در چالش‌های صادرات آبزیان شد. برای افزایش اعتبار یافته‌ها، نتایج نهایی در جلسهای با حضور همان خبرگان مورد بازبینی و تأیید نهایی قرار گرفت. این روش‌شناسی ترکیبی نه تنها امکان شناسایی عمیق چالش‌ها را فراهم آورد، بلکه از طریق تحلیل ساختاریافته SWOT، راهکارهای عملیاتی مبتنی بر واقعیت‌های صنعت را نیز ارائه نمود. رویکرد مشارکتی به‌کاررفته در این پژوهش، تضمین‌کننده انعکاس دیدگاه‌های همه ذینفعان کلیدی و افزایش قابلیت اجرای نتایج تحقیق بوده است.

نتایج

یکی از چالش‌های شناسایی شده، چالش‌های دامپزشکی می‌باشد که به دو شکل زیر بیان می‌شوند:

الف) کیفیت و ایمنی محصولات: یکی از مهم‌ترین چالش‌های صادرات آبزیان دریایی، اطمینان از کیفیت و ایمنی محصولات است. کشورهای واردکننده اغلب دارای استانداردهای سختگیرانه‌ای برای واردات محصولات غذایی هستند. عدم رعایت این استانداردها می‌تواند منجر به بازگشت محصولات یا ممنوعیت واردات شود.

ب) بیماری‌ها و آلودگی‌ها: بیماری‌های شایع در میان آبزیان می‌توانند تهدیدی جدی برای صادرات باشند. استفاده از داروها و آنتی‌بیوتیک‌ها نیز باید با دقت مدیریت شود تا از ایجاد مقاومت دارویی جلوگیری شود.

چالش بعدی، چالش‌های شیلات است که شامل موارد زیر است:

الف) هزینه های تولید و حمل و نقل: هزینه های بالای تولید، شامل تغذیه، نگهداری و پرورش آبزیان، همچنین هزینه های حمل و نقل دریایی یکی دیگر از چالش های عمده در این صنعت است. این هزینه ها می توانند تأثیر مستقیم بر قیمت نهایی محصولات داشته باشند و در نتیجه رقابت پذیری را کاهش دهند.

ب) پایداری منابع: مدیریت ناپایدار منابع شیلاتی می تواند به کاهش منابع دریایی و تخریب زیستگاه های طبیعی منجر شود.

چالش مورد اشاره بعدی، چالش های گمرک می باشد. این چالش شامل موارد زیر است:

الف) قوانین و مقررات تجاری: قوانین و مقررات متفاوت در کشورهای مختلف، یکی از موانع مهم در مسیر صادرات آبزیان دریایی است. این مقررات شامل تعرفه های گمرکی، استانداردهای بهداشتی و مقررات مربوط به حفاظت از منابع دریایی می شود.

ب) فرایندهای اداری: فرایندهای طولانی و پیچیده اداری در گمرک می تواند باعث تأخیر در صادرات و افزایش هزینه ها شود.

آخرین چالش مورد بررسی، چالش های محیط زیست است که خود ۲ مورد زیر را در بر می گیرد:

الف) تأثیرات زیست محیطی: آبرزی پروری و صید بی رویه می توانند به مشکلات زیست محیطی جدی منجر شوند. تخریب زیستگاه های دریایی، کاهش تنوع زیستی و آلودگی آب ها از جمله این مشکلات هستند که بر صنعت آبزیان تأثیر منفی می گذرند.

ب) تغییرات اقلیمی: این چالش نیز می تواند تأثیرات منفی بر منابع دریایی و شرایط زیست محیطی داشته باشد

یکی از اصلی ترین موانع پیش روی صادرات آبزیان دریایی، اطمینان از بهداشتی بودن محصولات است. کشورهای واردکننده معمولاً استانداردهای سختگیرانه ای برای ایمنی غذایی دارند. این استانداردها شامل بررسی های دقیق بر روی میزان باقی مانده داروها، آلودگی های میکروبی و سایر مواد مضر می شود. به عنوان مثال، اتحادیه اروپا و ایالات متحده آمریکا مقررات بسیار سختی در این زمینه دارند که می تواند منجر به بازگشت محصولات غیر استاندارد و حتی ممنوعیت ورود کالا از کشور مبدأ شود.

آبزیان، به ویژه ماهیان، مستعد ابتلا به انواع بیماری های ویروسی، باکتریایی و انگلی هستند. این بیماری ها می توانند به سرعت در میان جمعیت های آبزیان گسترش یافته و خسارات زیادی به بار آورند. استفاده نامناسب از آنتی بیوتیک ها و سایر داروها نیز می تواند منجر به مقاومت دارویی شود که خود مشکلی جدی برای سلامت عمومی و تجارت بین المللی است.

هزینه های بالای تولید آبزیان شامل هزینه های خوراک، نگهداری، پرورش و حمل و نقل است. در بسیاری از کشورهای در حال توسعه، کمبود زیرساخت های مناسب و فناوری های مدرن، این هزینه ها را افزایش می دهد. همچنین، مدیریت ناکارآمد منابع آبی و پرورشگاه ها می تواند منجر به کاهش بهره وری و افزایش هزینه های تولید شود.

استفاده ناپایدار از منابع دریایی می تواند به کاهش ذخایر طبیعی و تخریب زیستگاه ها منجر شود. صید بی رویه و نابودی زیستگاه های طبیعی همچون آبسنگ های مرجانی، جنگل های حرا و بسترهای جلبکی، تأثیرات منفی بر تنوع زیستی دریایی دارد. برای پایداری صنعت آبزیان دریایی، باید مدیریت دقیق و علمی منابع طبیعی صورت گیرد.

تعرفه های گمرکی و مقررات پیچیده تجاری می توانند موانع جدی بر سر راه صادرات باشند. هر کشور واردکننده ممکن است مجموعه ای از مقررات مخصوص به خود را داشته باشد که شامل تعرفه های وارداتی، استانداردهای کیفیت و مقررات بهداشتی می شود. این تنوع مقررات می تواند باعث پیچیدگی و افزایش هزینه های صادرات شود.

فرایندهای طولانی و پیچیده اداری در گمرک، می تواند باعث تأخیر در صادرات و افزایش هزینه ها شود. زمان طولانی بررسی مدارک، بازرسی کالا و ترخیص گمرکی می تواند به فاسد شدن محصولات حساس مانند آبزیان منجر شود.

آبرزی پروری و صید صنعتی می توانند به آلودگی های زیست محیطی جدی منجر شوند. ورود پساب های مزارع پرورش ماهی به آب های طبیعی، استفاده بیش از حد از مواد شیمیایی و داروها، و مدیریت نادرست پسماندها می توانند منابع آب را آلوده کنند و تنوع زیستی را تهدید کنند.

تغییرات اقلیمی مانند افزایش دمای آب، اسیدی شدن اقیانوس ها و تغییرات الگوی جریان های دریایی می توانند تأثیرات منفی بر اکوسیستم های دریایی داشته باشند. این تغییرات ممکن است باعث کاهش منابع غذایی، تغییر در الگوهای مهاجرت آبزیان و افزایش شیوع بیماری ها شوند.

تحلیل SWOT

نقاط قوت (Strengths)

- منابع غنی و متنوع آبزیان دریایی: ایران دارای منابع دریایی گسترده و متنوعی است که پتانسیل بالایی برای توسعه صادرات دارد.
- تجربه و دانش فنی بالا در صنعت آبرزی پروری: تجربه چندین ساله در پرورش و صید آبزیان و دسترسی به نیروی کار متخصص می تواند به رشد این صنعت کمک کند.
- بازارهای بین المللی رو به رشد: تقاضای جهانی برای محصولات دریایی به دلیل افزایش آگاهی درباره فواید سلامت آن ها در حال افزایش است.

نقاط ضعف (Weaknesses)

- هزینه های بالای تولید و حمل و نقل: هزینه های بالای خوراک، نگهداری و حمل و نقل می تواند توان رقابتی تولیدکنندگان را کاهش دهد.
- مشکلات مربوط به کیفیت و استانداردهای بهداشتی: عدم رعایت کامل استانداردهای بهداشتی و کیفیت می تواند منجر به مشکلاتی در صادرات و بازگشت محصولات شود.
- عدم هماهنگی با قوانین و مقررات تجاری: تنوع و پیچیدگی قوانین و مقررات تجاری کشورهای مختلف می تواند مانعی برای صادرات باشد.

فرصت ها (Opportunities)

- افزایش تقاضای جهانی برای محصولات دریایی: افزایش آگاهی درباره فواید مصرف محصولات دریایی و رشد بازارهای نوظهور می تواند فرصت های جدیدی برای صادرات فراهم کند.
- پیشرفت های تکنولوژیک در فرآوری و بسته بندی محصولات: استفاده از تکنولوژی های نوین می تواند به بهبود کیفیت و ماندگاری محصولات کمک کند.
- حمایت های دولتی و بین المللی از صنعت آبرزی پروری: برنامه های حمایتی دولتی و کمک های بین المللی می تواند به توسعه و رشد این صنعت کمک کند.

تهدیدها (Threats)

- رقابت شدید بین المللی: کشورهای دیگر با هزینه های تولید کمتر و کیفیت بالا می توانند تهدیدی برای صادرات آبزیان ایران باشند.
- تغییرات قوانین و مقررات تجاری: تغییرات ناگهانی در قوانین و مقررات تجاری کشورها می تواند تأثیرات منفی بر صادرات داشته باشد.
- مشکلات زیست محیطی و کاهش منابع دریایی: تغییرات اقلیمی و استفاده ناپایدار از منابع می تواند به کاهش منابع دریایی و تهدیدی برای صنعت آبزیان تبدیل شود.

بحث و نتیجه گیری

صنعت آبزیان ایران با وجود چالش های موجود، از ظرفیت بالایی برای تبدیل شدن به یکی از بازیگران اصلی بازارهای جهانی برخوردار است. نتایج این مطالعه نشان می دهد که با بهره گیری هوشمندانه از نقاط قوت موجود و تبدیل تهدیدها به فرصت ها، می توان به رشد پایدار این صنعت دست یافت. برای تحقق این هدف، پیشنهادات اجرایی زیر ارائه می گردد:

1) ارتقای کیفیت و استانداردهای بهداشتی:

- توسعه آزمایشگاه های مجهز کنترل کیفیت مطابق با استانداردهای بین المللی
- اجرای سیستم های ردیابی دیجیتال (Traceability) در کل زنجیره تولید

• آموزش مستمر تولیدکنندگان در زمینه استانداردهای ایمنی غذایی (HACCP, ISO 22000)

(2) بهینه‌سازی هزینه‌ها و افزایش رقابت‌پذیری:

• سرمایه‌گذاری در فناوری‌های نوین آبرزی پروری (مانند سیستم‌های مدار بسته)

• ایجاد خوشه‌های صنعتی برای کاهش هزینه‌های لجستیک و تدارکات

• توسعه زیرساخت‌های حمل‌ونقل ویژه محصولات دریایی با قابلیت زنجیره سرد

(3) توسعه دیپلماسی تجاری و انطباق با مقررات بین‌المللی:

• تشکیل کمیته‌های تخصصی برای رصد مستمر تغییرات مقررات کشورهای هدف

• انعقاد تفاهم‌نامه‌های دوجانبه برای تسهیل تجارت با بازارهای استراتژیک

• مشارکت فعال در سازمان‌های بین‌المللی مرتبط مانند FAO و WTO

(4) مدیریت اکوسیستمی و توسعه پایدار:

• اجرای برنامه‌های پایش الکترونیکی ذخایر دریایی

• ترویج روش‌های صید مسئولانه و آبرزی پروری پایدار

• توسعه بیمه محصولات شیلاتی برای کاهش ریسک‌های محیطی

(5) توسعه بازار و برندسازی بین‌المللی:

• طراحی برنامه جامع بازاریابی دیجیتال با تمرکز بر مزیت‌های رقابتی

• مشارکت در نمایشگاه‌های تخصصی بین‌المللی

• ایجاد نشان جغرافیایی (GI) برای محصولات شاخص مانند میگوی ایرانی

تحقق این راهکارها مستلزم همکاری سه‌جانبه بین دولت (تصمیم‌ساز و تسهیل‌گر)، بخش خصوصی (مجری و سرمایه‌گذار) و مراکز علمی (پژوهشگر و نوآور) است. با اجرای این برنامه‌ها می‌توان ضمن حفظ منابع دریایی، ارزش افزوده صادرات را تا ۵۰ درصد افزایش داد و سهم ایران را در بازار جهانی آبرزیان ارتقا بخشید.

منابع

Food and Agriculture Organization, 2020. The state of World Fisheries and Aquaculture. Online Reports of FAO. Available on: <https://openknowledge.fao.org/server/api/core/bitstreams/02d655dc-06a3-4a37-bd5a-328f45bc2852/content/ca9229en.html>

Iran Fisheries Organization, 2023. Statistical Yearbook of IFO (2019-2023). Office of Planning and Budget, 64p. [In Farsi]

Khoshnoodifar, K., Ghonji, M. and Shiry, N., 2019. Designing a model for the future image of Iranian sturgeon with an emphasis on economic exploitation. Journal of Aquatic Caspian Sea, 4(2): 1-12. [In Farsi]

Shiry, N., Ansari, H. and Khosravizadeh, M., 2024. Market research on commercial marine fish in Khuzestan province based on desirability ranking: An Innovative methodological approach. Iranian Scientific Fisheries Journal, 34(3): 119-131. [In Farsi]

Navigating Export Challenges in Seafood and Fishery Industries: A SWOT Analysis of Market Dynamics and Strategic Pathways

Seyed Mohammad Reza Ghalebi^{1*}, Mojaba Abbaspour², Nima Shiry³

1, 2. Department of Maritime Business Management, Faculty of Maritime Management and Economics, Khorramshahr University of Marine Science and Technology, Khorramshahr, Iran

3. Persian Gulf and Oman Sea Ecology Research Institute, Iranian Fisheries Sciences Research Institute, Bandar Abbas, Iran

*Corresponding author: mahanmahan771@gmail.com

Abstract

The global seafood export sector is critical to economic development, food security, and sustainable protein provision worldwide. This study analyzes key challenges facing the industry—including regulatory, environmental, and operational barriers—and proposes solutions through a SWOT analysis of Iran’s aquaculture sector. Iran’s competitive potential, rooted in abundant marine resources and historical expertise, is bolstered by rising global demand and technological advancements in processing. However, high production costs, quality inconsistencies, and restrictive trade protocols limit growth, while external threats like volatile policies, ecological degradation, and global competition threaten long-term viability. Strategic priorities include standardizing quality, optimizing costs, and fostering international partnerships to strengthen Iran’s global position. The findings offer insights for resource-rich economies, emphasizing sustainability, regulatory adaptability, and innovation in securing seafood trade’s future.

Keywords: Aquatic exports, Fishery products, Global competition, Sustainable development, SWOT analysis.